

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2004

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ σημερινή Συνεδρία τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν λαμπρύνεται μὲ τὴν εὐλαβικὴ ἀναφορὰ στὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἀειμνήστου Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου. Γιὰ τὸ ἔργο του θὰ ὁμιλήσει διεξοδικὰ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀπόστολος Γεωργιάδης. Ἐγὼ θὰ καταθέσω τὴ μαρτυρία μου γιὰ τὸ ἦθος του ἢ καὶ τὸ ὕφος του, καὶ μόνο γενικὰ θὰ ἐκφρασθῶ γιὰ τὴ δράση του καὶ τὸ ἔργο του.

Θυμοῦμαι τὸ μείλιχιο ὕφος του, γνήσιο καὶ ἀπέριττο, δίχως ἐκζήτηση, χωρὶς ἐπιτήδευση, ἐναρμόνιο πρὸς τὰ ἠθικά του χαρίσματα: ἐντιμότητα καὶ εἰλικρίνεια, καλοσύνη καὶ ἀξιοπρέπεια, εὐπρέπεια καὶ προσήνεια.

Ἐπιτέλεσε ὁ ἀείμνηστος Ἀκαδημαϊκὸς τὰ καθήκοντα Προέδρου ἀπὸ τὸ γερὰρὸ αὐτὸ βῆμα, ὅπως καὶ τὰ σύμφυτα μὲ τὸ λειτούργημα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ ἄλλα καθήκοντα, μὲ ὑποδειγματικὴ εὐσυνειδησία καὶ μὲ ἄκρα ἐπιτυχία: μὲ ἱεράρχηση ὀρθῆ τῶν ζητημάτων, μὲ προσήλωση πρὸς τὸν Κανονισμὸ τῆς Ἀκαδημίας, καὶ μὲ τὴ χάρη τῆς εὐπροσηγορίας.

Καὶ συνέβη, αὐτὸς νὰ μοῦ ἀπευθύνει ὡς Πρόεδρος τὸν καθιερωμένο Χαιρετισμὸ στὴν ἐπίσημη ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ὑποδοχὴ μου πρὶν εἴκοσι, ἀκριβῶς σχεδόν, χρόνια, τὴν 20ῆ Νοεμβρίου 1984. Μὲ συγκίνηση θυμοῦμαι τὸν χαρμόσυνο τόνο τῆς φωνῆς του. Ἦταν πράγματι χαιρετισμὸς ὁ σύντομος λόγος του. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, ὡς δεῖγμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς γενναιοφροσύνης του, νὰ παραθέσω κάποιες φράσεις τοῦ λόγου ἐκείνου γιὰ ἐμέ, τὸν νέο τότε ἀκαδημαϊκό:

«Εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας... χωρὶς νὰ φοιτήσῃ σὲ ξένα Πανεπιστήμια, κατόρθωσε χάρις στὴν ἰδιοφυΐα του, τὴ μεγάλη ἐργατικότη-
τα καὶ τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς του, νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν ἄμεση μελέτη τῶν ἀρχαί-
ων καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ ἀπὸ τὴ γόνιμη διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων
πανεπιστημιακῶν του διδασκάλων τὸν στερεὸ φιλοσοφικὸ καὶ φιλολογικὸ του
ὄπλισμό, πού τοῦ ἐπέτρεψε νὰ πραγματοποιήσῃ ἀργότερα τὸ πρωτότυπο φιλο-
σοφικὸ του ἔργο... Ἔχει ἤδη καταλάβει μιὰ ὑψηλὴ θέση στὸν πνευματικὸ κόσμον
τῆς χώρας, ὅπου ἔχει ἐπιβληθεῖ ὡς ἓνα ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο πνεῦμα, ὡς ἓνας
ἀπροκατάληπτος στοχαστῆς, διαποτισμένος... ἀπὸ τὴν πίστη στὶς αἰώνιες ἀξίες
τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ». Αὐτὰ εἶχα ἐγὼ τὴ χαρὰ
τότε νὰ ἐνωτισθῶ, ἔκγονα τῆς ἀδολῆς στοργῆς τοῦ ἀειμνήστου Ἀκαδημαϊκοῦ
γιὰ τὴ γνήσια διακονία τοῦ πνεύματος.

Καὶ ἰδοὺ σήμερα, κατ' ἀντιστροφή λειτουργίας, βρίσκομαι στὸ ἴδιο βῆμα ἐγὼ
καὶ προσπαθῶ νὰ ἐξάρω τὰ πνευματικὰ ἐκείνου, καὶ ἠθικά, χαρίσματα. Φεῦ
ὅμως, ἐκεῖνος δὲν παρευρίσκεται σήμερα στὴ γνώριμή του γεραρὴ αἵθουσα, καὶ
δὲν ἔχει τὴν εὐλογία εὐφροσύνη ἀπὸ τὸ δίκαιο ἐγκώμιό του. Ἀλλά, φεῦ πάλιν,
αὐτὴ ἀνέκαθεν εἶναι ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου: ἡ ἐπίγεια ζωὴ του δὲν ὑπερβαίνει τὸ
φράγμα κάποιων ὀρίων τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἐλευθερία του παραμένει τελικὰ ὑπο-
ταγμένη σ' αὐτά. Παρὰ τὸ αἰσιόδοξο μήνυμα τῆς ἑλληνικῆς Μυθολογίας, ὁ Ζεὺς
δὲν κατόρθωσε νίκη ὀλοσχερῆ ἐπὶ τοῦ Κρόνου. Ἡ ζωὴ, μὲ ὅποια μεγαλουργία
της, δὲν καταλύει ὀλικὰ τὴ δυναστεία τοῦ χρόνου. Ἐζῆσε ὁ τιμώμενος ἀπόψε
Ἀκαδημαϊκὸς στὰ ὅρια τοῦ χορηγημένου σ' αὐτὸν χρόνου, ἀπὸ τὸ 1909 ἕως τὸ
2002 μ.Χ., καὶ ἄσκησε τὴν ἐλευθερία του ἐπὶ τόσον μόνον χρόνο. Πέραν ἀπὸ τὰ
ὅρια τοῦ ἀναλωμένου αὐτοῦ χρόνου, ὑπάρχει ἀπλῶς, – καὶ ὀμιλῶ γιὰ ὑπαρξὴ ἐπί-
γεια – στὴ μνήμη τῶν φίλων του καὶ τῶν γνωρίμων του, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῆς,
μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἔργου του, διατηρημένου στὴν ἐπιστημονικὴ συγκρότηση
ὄσων ἐμαθῆτευσαν πλάϊ του, καὶ θησαυρισμένου στὰ ὄχι ὀλίγα βιβλία του –
ἀγαθὰ διανθρώπινης ἀξίας καὶ λειτουργίας, ὑπαρκτὰ σὲ χρόνο ἐκτεταμένο πολὺ
πέραν ἀπὸ τὸν χρόνο τῆς ζωῆς τῶν συγγραφέων τους.

Ἐνώσω ἀκόμη ζοῦσε καὶ δροῦσε ὡς πολὺ ἐνεργὸς Ἀκαδημαϊκὸς ὁ διάσημος
ἤδη καὶ ὡς Καθηγητῆς μὲ γόνιμη διδασκαλία στὰ δύο ἀρχαιότερα Πανεπιστή-
μια τῆς χώρας μας, εἶχα τὴν εὐκαιρία, τὸ 1987, νὰ συμμετάσχω στὸν Τιμητικὸ
Τόμο του «Προσφορά στὸν Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρου» (σελίδες 349-365) μὲ
τὴν πολυφρόντιστη πραγματεία μου «Ἡ ἐργασία καὶ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων».

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο του εἶναι οἰονεὶ συνυφασμένο μὲ τὰ φυσικὰ ἢ καὶ τὰ
ἐπίκτητα, πνευματικὰ του χαρίσματα, καθὼς καὶ μὲ τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα του.

Νηφάλεις ὑπῆρξαν οἱ προθέσεις του γιὰ δημιουργία στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης, ἑναρμονισμένες καὶ πρὸς τὴν ἐκάστοτε συγκυρία τοῦ βίου του. Πάθος καινοτομίας, ἀλλὰ καὶ σεβασμὸς στὴν παράδοση διέπουν τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο του. Μοῦ παρέχει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἐνέχει συμμόρφωση πρὸς τὴ δεοντολογία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, τὴν ὑπαγορευμένη στους ἰατροὺς ἀπὸ τὸν Ἴπποκράτη: νὰ μαθαίνουν πρῶτα, καὶ ὄχι ἐπιτόλαια, τὶς ἐπιτευγμένες ἤδη στὴν ἐπιστῆμη τους ἀνακαλύψεις, καὶ ὕστερα μόνο, ἂν τυχὸν ἔχουν καὶ τὰ ὑποκειμενικὰ προσόντα, νὰ ἐπιδιώκουν νέες ἀνακαλύψεις, μὲ χρῆση τῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων τῆς. Ὁ μέγας ἀπὸν καὶ παρὼν ἀπόψε ἄξιος συνάδελφός μας ἐθήτευσε πρῶτα καὶ πολὺ πιστὰ ὡς μαθητευόμενος στὴν ἐπιστῆμη του, καὶ ὕστερα μόνο ἐπιδόθηκε μὲ τόλμη, ἀλλὰ καὶ σεμνότητα, σὲ διερεύνηση ἐπιστημονικῆ θεμάτων σπουδαίων, ἐμπλουτιστικῆ νεωτερικῶς τῆς ἐπιστήμης του. Καὶ ὅταν ἀργότερα τὰ θέματα ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸν ἤδη Καθηγητὴ ἐπιλέγονταν κατὰ προσαρμογὴ καὶ πρὸς τὶς ὑποχρεώσεις του διδασκαλίας, ὑπῆρξε πάντοτε συντελεστικὸς τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του ὁ συνδυασμὸς νεωτερικότητας καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴν παράδοση. Ἐξ ἄλλου, ὅταν ὡς Καθηγητῆς καὶ ὡς συγγραφεὺς διακονεῖ τὸ Οἰκογενειακὸ Δίκαιο, ἔντονα εἶναι τὰ ἴχνη τῆς ἐμπνοῆς του ἀπὸ συναίσθημα βαθῶ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἡ σταδιοδρομία του ὡς ἐπιστήμονος ὑπῆρξε ὁμολογῆ πρὸς τὴν εὐγένεια τοῦ ἥθους του: ἄψογη ἀπὸ κάθε ἀποψη, δίχως οὔτε κολακειῆς πρὸς ἐκλέκτορες οὔτε διαγκωνισμοὺς πρὸς συνυποψηφίους. Εὐτύχησε νὰ μὴ προσκρούσει πρὸς κακόβουλους συνυποψηφίους ἢ πρὸς μὴ δίκαιους ἐκλέκτορες. Μὲ ἠθικὴ εὐδία συντελέστηκε ἡ πρόβασή του ἀπὸ βαθμίδα σὲ βαθμίδα στὸ Πανεπιστήμιο ἕως καὶ τὴν εἴσοδό του ὁμαλὰ στὴν Ἀκαδημία.

Εὐτύχησε καὶ στὴν οἰκογενειακὴ του κατάσταση, καὶ ὡς υἱὸς καὶ ὡς ἀδελφὸς καὶ ὡς σύζυγος. Πρωτότοκος, περιβλήθηκε στοργικὰ μὲ τὴν εὐάγωγη φροντίδα τῆς μητέρας του καὶ τοῦ πατέρα του, ἐξόχου λογίου καὶ διάσημου ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ. Εἶχε τὴν οἰκογενειακὴ θαλπωρὴ καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφοὺς καὶ τὴν μιὰν ἀδελφὴ του. Καὶ στὰ συντελεστικὰ τῆς οἰκογενειακῆς εὐτυχίας του προστέθηκε ἡ ἐξαιρετικὴ σύζυγός του, αἰσθαντικὴ φιλόλογος, μὲ ἀναβλυστὴ ἀφοσίωση καὶ μὲ ἡρεμία καὶ πραότητα, ἔξοχο στήριγμα τοῦ συζύγου τῆς γιὰ τὴν ἀπερίσπαστη ἐνασχόληση μὲ τὸ ἔργο του.

Εἶχα τὴν εὐκαιρία ἐπὶ δύο τουλάχιστον δεκαετίες νὰ συναναστρέφομαι συχνὰ τὸ ζεῦγος τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου καὶ τῆς ἀντάξιάς του συζύγου του, ὥστε καὶ στίς ἐκτὸς Ἀκαδημίας φάσεις τοῦ βίου νὰ ἐπιβεβαιώνω τὸ πολὺ ἀνθρώπινο ἥθος καὶ τῶν δύο, τὴν ὠραία σύνθεση τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς εὐπραξίας στὴν ὑπαρξή τους.

Ὁ Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, δικαιῶμαι καὶ ἀπὸ αὐτοβίωτη ἐμπειρία νὰ διακηρύξω, ἀνήκει στὴν χορεία τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ὅσοι μὲ τὴν προσωπικότητα, τὴ δράση τους καὶ τὸ ἔργο τους ἐτίμησαν τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ. Ἡ μνήμη του ἅς μᾶς ἐμψυχώνει καὶ ἅς μᾶς ἐμπνέει ὡς διακόνους τῆς ἱεραρχικῆς πρώτης ἀνά τὴν Οἰκουμένη Ἀκαδημίας, ἀλλὰ καὶ ὡς ταπεινοὺς μετόχους στοῦ ἐξάισιο θαῦμα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερα τὴ μνήμη τοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδη-Νουάρου, μέλους αὐτῆς ἀπὸ τὸ 1974 μέχρι τὸν θάνατό του τὸ 2002 καὶ προέδρου της κατὰ τὸ ἔτος 1984.

Ὁ Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Κάρπαθο, γενέτειρα τοῦ πατέρα του, γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1909. Μετὰ ἀπὸ παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία πλούσια σὲ ἐναλλαγές καὶ ἐμπειρίες, λόγω τῶν μετακινήσεων τοῦ φιλολόγου πατέρα του σὲ σχολεῖα τῆς διασπορᾶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Κωνσταντινούπολη, Κάιρο, Σμύρνη), τελείωσε τὶς γυμνασιακές του σπουδές στὴν Ἀθήνα, ὅπου κατέληξε ἡ οἰκογένειά του μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή. Στὴ συνέχεια φοίτησε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔλαβε τὸ πτυχίον μὲ «ἄριστα» τὸ 1930 καὶ ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ αὐτῆς τὸ 1932, μὲ μιὰ διατριβὴ πού εἶχε ὡς θέμα τὰ δικαιώματα τῶν συγγραφέων ἀπὸ τὰ ἔργα τους.

Ἀμέσως μετὰ μετέβη στὸ Παρίσι γιὰ μεταπτυχιακὴς σπουδές, ὅπου καὶ παρέμεινε ὡς ὑπότροφος τοῦ γαλλικοῦ κράτους μέχρι τὸ 1937. Ἐκεῖ συνέγραψε τὸ θεμελιῶδες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ νομικὴ βιβλιογραφία ἔργο «Le droit moral de l'auteur» (1935), τὸ ὁποῖο βραβεύθηκε ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολὴ Παρισίων, καὶ ἐπιδόθηκε στὴν προετομασία τῆς δεύτερης, γαλλικῆς αὐτῆ τῆς φορᾶ, διδακτορικῆς διατριβῆς του μὲ θέμα «τὶς κληρονομικὲς συμβάσεις στοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δίκαιου», μιὰ ἐργασία μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας διεισδύει σὲ μιὰ ἀνεξερευνήθη μέχρι τότε περιοχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου.

Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα, ἐξελέγη ὑφηγητὴς καὶ δίδαξε στοῦ Πανεπι-

στήμιο Ἀθηνῶν Ἀστικό Δίκαιο ἀπό τὸ 1938 ἕως τὸ 1942, ὅποτε μετατέθηκε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὡς ἐντεταλμένος ὑφηγητὴς τοῦ ἴδιου μαθήματος. Ἐκτακτος καθηγητὴς τὸ 1944 καὶ τακτικός ἀπὸ τὸ 1947 παρέμεινε στὴ Θεσσαλονίκη ἕως τὸ 1960, ὅποτε ἐξελέγη στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία ὑπηρέτησε συνεχῶς μέχρι τὴν ἀποχώρησή του τὸ 1974.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Μιχαηλίδη-Νουάρου εἶναι πλούσιο καὶ πολύμορφο, καθὼς δὲν περιορίζεται μόνο στὴ νομικὴ θεωρία, ἀλλὰ μὲ ὁδηγὸ τὴ νομικὴ του παιδεία καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴ του καλλιέργεια ἐκτείνεται στὴν κοινωνιολογία τοῦ δικαίου καθὼς καὶ στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἱστορία τοῦ δικαίου.

Στὸν χῶρο τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἀσχολήθηκε στὴν ἀρχὴ εἰδικότερα μὲ τὸ Ἐνοχικὸ Δίκαιο καὶ τὶς Γενικὲς Ἀρχές, ἐγκαινιάζοντας μὲ τὸ ἄρθρο του «Περὶ τῆς εὐθύνης ἐκ συμβάσεως καὶ ἐξ ἀδικήματος κατὰ τὸ σχέδιο τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος» μιὰ σειρά πρωτότυπων μελετῶν, ἀφιερωμένων στὴν ἔρευνα βασικῶν θεμάτων τῶν μνημονευθέντων κλάδων. Οἱ μελέτες αὐτὲς τοῦ Μιχαηλίδη-Νουάρου χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς γνωστὲς γι' αὐτὸν ἀρετὲς τῆς μεθοδικότητος, τῆς ἐξαιρετικῆς σαφήνειας καὶ ἀκρίβειας στὴν ἔκφραση καὶ τῆς καθολικῆς ἐποπτείας τῆς ὕλης. Πέρα καὶ πίσω ὅμως ἀπὸ ἕνα τέτοιο μεθοδολογικὸ ὄπλοστάσιο διαφαίνεται ἤδη μὲ ἐνάργεια ἢ ἀναζήτηση καὶ πρόταση λύσεων πού ἀνταποκρίνονται στὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου καὶ στὶς προφανεῖς κοινωνικὲς ἀνάγκες τοῦ συγκεκριμένου χώρου καὶ χρόνου. Ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὸ περιουσιακὸ ἀστικὸ δίκαιο ὀλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἐνοχικοῦ Δικαίου τὸ 1958, τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε σὲ μορφὴ πολυγραφημένων πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καὶ ἀποτελέσε γιὰ πολλὰ χρόνια πολύτιμο διδακτικὸ βοήθημα.

Στὴ συνέχεια ὁ Μιχαηλίδης-Νουάρος μετακινήθηκε πρὸς ἕνα ἄλλο πεδίο, πού ἀνταποκρινόταν ἀπολύτως στὴ νομικὴ του ἰδιοσυγγρασία καὶ προσφερόταν πληρέστερα στὴ σύζευξη τοῦ δικαίου μὲ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα: τὸ Οἰκογενειακὸ Δίκαιο. Ὁ κλάδος αὐτὸς τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου προσεῖλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον του, γιατί ἀντικατοπτρίζει ἀμεσότερα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο κλάδο τῆς ἔννομης τάξης τὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἠθῶν στὴ δεδομένη κοινωνία.

Τὸ ἐγχειρίδιο Οἰκογενειακοῦ Δικαίου πού συνέγραψε κατὰ τὰ ἔτη 1952-1956, χαρακτηρίζεται ἀπὸ συστηματικὴ ἀνάπτυξη τῶν προβλημάτων, συνοδευομένη ἀπὸ τὴ φροντίδα τῆς ἐξάντλησης ὅλων τῶν πτυχῶν κάθε θέματος καὶ ἀπὸ τὴ μέριμνα νὰ τονισθοῦν ἡ πολυεδρικότητα τῶν θεσμῶν καὶ οἱ κοινωνιολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς τους διαστάσεις.

Ἡ προσφορὰ τοῦ Μιχαηλίδη-Νουάρου στὸν κλάδο τοῦ Οἰκογενειακοῦ Δικαίου

αναγνωρίστηκε και επισήμως πρώτα με την ανάθεση σ' αυτόν ως εισηγητή της κατάρτισης των ν.δ. 4532/1966 και 610/1970 για την υιοθεσία των αγγλικών μέχρι 18 ετών και ύστερα της προεδρίας της Αναθεωρητικής Επιτροπής για το σχέδιο νόμου που αφορά τον εκσυγχρονισμό του οικογενειακού δικαίου (1980).

Από το 1960 ο Μιχαηλίδης-Νουάρος ασχολήθηκε συστηματικά με βασικά προβλήματα της γενικής θεωρίας, της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας του δικαίου. Η αρχή έγινε με το έναρκτήριο μάθημά του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που είχε τον τίτλο «Ο τεχνικός πολιτισμός και το αστικό δίκαιο». Σ' αυτό ο συγγραφέας τέμνει το διαφανόμενο τότε και ζωτικό για τον σημερινό άνθρωπο πρόβλημα της προστασίας της προσωπικότητας απέναντι στις τεχνολογικές προόδους της σύγχρονης εποχής. Επιστημαίνει τη διάπλαση νέων θεσμών που ανταποκρίνονται στις προόδους των θετικών επιστημών και τονίζει την ανάγκη της προστασίας από τους κινδύνους του τεχνικισμού, ώστε να ματαιωθούν ή να περιορισθούν οι ατομιστικές τάσεις που κορυφώνονται με την κατάχρηση των δικαιωμάτων και να εδραιωθεί το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης και αλληλεγγύης στους κοινωνούς.

Το 1972 εκδίδεται το βιβλίο του «Δίκαιο και κοινωνική συνείδηση», στο οποίο περιλαμβάνονται όκτώ μελέτες κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας του δικαίου, αναδημοσιευμένες από ελληνικά και ξένα νομικά περιοδικά. Στον πρόλογο του βιβλίου αυτού ο συγγραφέας αναπτύσσει με πυκνότητα και έμβριθεια τις σχέσεις της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας του δικαίου προς τη δογματική προσπέλαση των νομικών κανόνων. Οι μελέτες αυτές επιβεβαιώνουν τις γνωστές ήδη αρετές της διευσδυτικότητας, της συγκροτημένης και στοχαστικής δομής, του λιτού ύφους και αποτελούν — όπως επιστημαίνει ο Δημήτριος Εύρυγνης — «εκφράσεις μιᾶς συνθέτου δογματικής, ιστορικής, κοινωνιολογικής και φιλοσοφικής παιδείας, και αποδείξεις μιᾶς ευρείας και δημιουργικής πνευματικής ανησυχίας του συγγραφέως»¹. Οι μελέτες του πρώτου μέρους, που ανάγονται στην κοινωνιολογία του δικαίου, προτείνουν τις βάσεις για τη θεμελίωση στη χώρα μας αυτής της νέας τότε ακόμη στην Ελλάδα και ελπιδοφόρας επιστημονικής κατεύθυνσης. Από τις μελέτες του δεύτερου μέρους γενικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ή μελέτη για την έννοια των λειτουργικών δικαιωμάτων και την κατάχρησή τους, ή όποια άσκησε σημαντική επίδραση στην ελληνική νομική ζωή, καθώς και ή μελέτη για την έννοια της «φύσεως των πραγμάτων» στο δίκαιο.

1. Δ. Εύρυγνης, Αρμ 1973, 569.

Ἐνῶ ὁ Μιχαηλίδης-Νουάρος διήνευε τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς σταδιοδρομίας του στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (1973-1974), ἡ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ ἀνέθεσε τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς γενικῆς κοινωνιολογίας. Ὁ ἔμπειρος διδάσκαλος τοῦ δικαίου ἀποδέχθηκε μὲ ἐφηβικό ἐνθουσιασμό τὴν πρόσκληση καί, συστηματοποιώντας τὴν ἐνασχόλησή του σ' αὐτὸ τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο, ἐξέδωσε σὲ βραχὺ χρόνο τὰ «Μαθήματα γενικῆς κοινωνιολογίας», ἓνα βιβλίο στὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν νεότερων ἐξελίξεων τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἐξέθετε καὶ ἐνδιαφέρουσες προσωπικὲς ἀπόψεις, καταστάλαγμα καὶ ἀπαύγασμα τῆς μέριμνας καὶ τῆς ἔρευνας ποὺ τὸν συγκινοῦσε διὰ βίου.

Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα πνευματικὰ του δημιουργήματα σ' αὐτὸ τὸ πεδίο ἀποτελεῖ τὸ ὀγκῶδες βιβλίο του «Ζωντανὸ δίκαιο καὶ φυσικὸ δίκαιο», τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε τὸ 1982 καὶ ἀποτελεῖ προϊόν πολύχρονης καρποφορίας καὶ σύνθεσης ἑνὸς πολυποίκιλου καὶ δυσδάμαστου νοητικοῦ ὕλικου. Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ συγγραφέας ἀναλύει τὴν ἔννοια τοῦ ζωντανοῦ δικαίου, προβαίνει σὲ μιὰ μεθοδικὴ ἀνάπτυξη τῆς χρησιμότητάς του, καθὼς καὶ τῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ δικαίου, καὶ διατυπώνει τὴ βασικὴ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἐφαρμοζόμενο στὴν πράξη (ζωντανὸ) δίκαιο εἶναι ἀπαύγασμα τῆς συλλογικῆς προσπάθειας τῆς ὅλης κοινωνίας καὶ δὲν ἀποτελεῖ μόνον προϊόν τῆς βούλησης τοῦ ἱστορικοῦ νομοθέτη. Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ τὴ συμβολὴ τῆς κοινωνιολογίας στὴν προσπάθεια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἔννοιας καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ φυσικοῦ ἢ ὀρθοῦ δικαίου. Ἀποσαφηνίζει τὸ ἀντικείμενο τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ ἐξετάζει τὴ σχέση τοῦ θετικοῦ δικαίου μὲ τὶς ἀξίες τῆς δικαιοσύνης, τῆς νομικῆς ἀσφάλειας καὶ τοῦ γενικοῦ καλοῦ. Τὸ πανανθρώπινο γενικὸ συμφέρον, δηλ. ἡ βελτίωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὡς βιολογικοῦ ὄντος, ὡς κοινωνικοῦ προσώπου καὶ ὡς δημιουργοῦ πολιτιστικῶν ἀξιών, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Μιχαηλίδη-Νουάρο τὸν ἀνώτατο σκοπὸ τοῦ δικαίου καὶ εἶναι αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ὑπερισχεῖ σὲ περίπτωσι σύγκρουσης μὲ τὶς ἄλλες ἀξίες. Πρόκειται – ὅπως ἔγραψε ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Γεώργιος Βλάχος στὸ περιοδικὸ «Φιλοσοφία» – γιὰ ἓνα βαθυστόχαστο βιβλίο, τὸ ὁποῖο ἀποτελέσει «ἓνα σημαντικὸ γεγονὸς στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς φιλοσοφίας, ὅσο καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρωπιστικῶν κλάδων»².

Αὐτοὶ ἦταν οἱ κύριοι σταθμοὶ ἑνὸς συγγραφικοῦ ἔργου μισοῦ αἰῶνα. Μέσα ἀπὸ

2. Γ. Βλάχος, «Φιλοσοφία» 12 (1982), 415 ἐπ.

τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ Μιχαηλίδη-Νουάρου ἀναδεικνύεται ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὰ θέματά του μὲ τὴν ἴδια πάντα πληρότητα, εὐσυνειδησία καὶ ἀντικειμενικότητα. Τὰ γραπτὰ του δείχνουν καθαρὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπιστήμονα μὲ τὸ ἀνήσυχο καὶ νεανικὸ πνεῦμα, πὺ τὸν χαρακτηρίζουν ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητα, πρωτοτυπία, πλοῦτος ἰδεῶν, συνεχῶς ἀνανεούμενα ἐνδιαφέροντα γύρω ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων ἀπόψεων καὶ ρευμάτων στὶς ἐπιστῆμες πὺ ἐλκύουν τὴ γόνιμη προσφορά του, διαλλακτικότητα καὶ ἔλλειψη ἰδεολογικοῦ φανατισμοῦ, ἀλλὰ κυρίως μιὰ βαθύτατη καλλιέργεια, ὅχι μόνον νομικὴ. Τὰ νομικὰ εἰδικότερα κείμενά του προδίδουν τὸ μέλημά του νὰ συνδυάζει τὶς ἐπιταγὰς τοῦ δόγματος καὶ τοὺς κανόνες τῆς νομικῆς λογικῆς μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πρακτικῆς ζωῆς· νὰ θέτει νέα προβλήματα καὶ νὰ ὑπερβαίνει τὰ παραδοσιακὰ πλαίσια, πάντα μέσα στὰ ὅρια ἑνὸς φωτεινοῦ ρεαλισμοῦ.

Ὡς διδάσκαλος τοῦ δικαίου ὁ Μιχαηλίδης-Νουάρος ἐμύησε γενεές φοιτητῶν καὶ νέων ἐπιστημόνων στὸν νομικὸ τρόπο σκέψης καὶ στὴ σωστὰ ἀρχιτεκτονημένη ἔκφρασή της. Τοὺς παρότρυνε στὴν ἀναζήτηση νέων πεδίων καὶ στὴ διερεύνηση καινούργιων προοπτικῶν· τοὺς καθοδήγησε στοὺς χώρους τῆς κοινωνιολογικῆς ἔρευνας νομικῶν προβλημάτων, διδάσκοντάς τους νὰ συνδέουν τὸ θετικὸ δίκαιο μὲ τὴ ζωὴ. Στάθηκε πάντοτε δίπλα τους μὲ στοργή, προσήνεια καὶ φιλικὴ διάθεση καὶ προσφερόταν νὰ τοὺς ἀκούει καὶ νὰ συζητᾶει μαζί τους γιὰ κάθε θέμα πὺ τοὺς ἀπασχολοῦσε. Μὲ τὸ παράδειγμά του τοὺς μετέδωσε τὴν ἀξία τῆς κλασικῆς παιδείας καὶ μὲ τὴν ἔμφυτη εὐγένειά του τοὺς δίδαξε τὸ ἦθος.

Κατὰ τὴν ἐπίσημη ὑποδοχὴ τοῦ Μιχαηλίδη-Νουάρου στὴν Ἀκαδημία, τὴν 27ῆ Μαΐου 1975, ὁ τότε πρόεδρος αὐτῆς Παναγιώτης Ζέπος, ἐπίσης διαπρεπῆς νομικός, χαιρετίζων τὸν νέο Ἀκαδημαϊκὸ εἶπε: «Ὁ Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος φέρει ἐν μέσῳ ἡμῶν τὸν βαρὺν ὄπλισμόν τοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Δικαίου ὑπὸ πᾶσαν τὴν ἔποψιν αὐτοῦ, ἥτοι τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν ἐρευνητικὴν, τὴν συγκριτικὴν καὶ τὴν κοινωνιολογικὴν, ἔτι καὶ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἡ εἰσφορά δὲ τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ ἀναμένεται ὡς ὄντως πολύτιμος εἰς τὸ Ἴδρυμα τοῦτο, τοῦ ὁποῖου τελικὴ ἀποστολὴ εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ ἔλλογον καὶ ὁμαλὸν ρυθμὸν κοινωνικῆς συμβιώσεως, οἷον τὸ Δίκαιον καὶ ἐξυπηρετεῖ καὶ ἐγγυᾶται».

Στις προσδοκίες αὐτὲς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁ Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος ἀνταποκρίθηκε πλήρως, λαμπρύνας μὲ τὸ ἔργο καὶ τὸ ἦθος του τὴν ἔδρα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἴδρυμα τῆς χώρας.